

Reuring rond stadslandbouw

*Routekaart naar stadslandbouw in
Netwerkstad Twente*

Reuring rond stadslandbouw

*Routekaart naar stadslandbouw in
Netwerkstad Twente*

Voor meer informatie, ga naar:
www.stedennetwerkstadslanbouw.nl
of scan bovenstaande code.

Opdrachtgever:

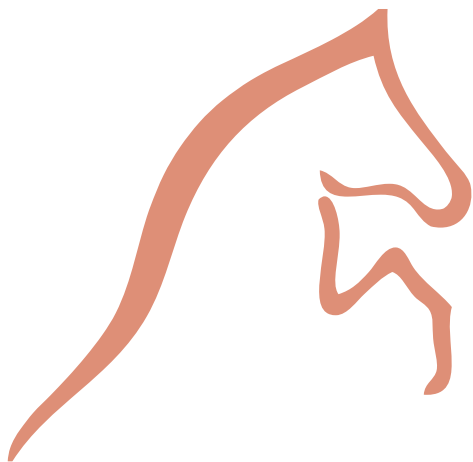
Naam: Netwerkstad Twente
Vertegenwoordigd door: Gemeente Enschede
Contactpersoon: Rolf Oldejans
Adres: Langestraat 24
Postcode: 7511 HC
Plaats: Enschede

Projectgegevens:

Datum: November 2013
Opgesteld: Jan Eelco Jansma (PPO Wageningen UR)
Daniel de Jong (PPO Wageningen UR)
Sijtse Jan Roeters (Eelerwoude)
Janneke Paalhaar (Eelerwoude)

Voorwoord

Stadslandbouw heeft netwerkstad Twente in potentie veel te bieden, zoals een flexibel gebruik van bouwgrond, behoud van een aantrekkelijk landschap in en om de stad, nieuwe markten voor ondernemers in en om de stad, lokale werkgelegenheid, vers en gezond eten om de hoek en noaberschap in de stad. In deze brochure laten we zien waar de kansen voor stadslandbouw liggen. Het blijft niet alleen bij een schets van de kansen. Kansen zijn er om benut te worden. Samen met netwerkstad Twente willen we deze kansen benutten. Kortom dit document is een routekaart naar stadslandbouw in netwerkstad Twente!

INHOUD

1	INTRODUCTIE STADSLANDBOUW	9
1.1	Wat is stadslandbouw	9
1.2	Stadslandbouw een kans voor Netwerkstad Twente	10
2	DE VOEDSELAFDRIJF	13
2.1	Kengetallen voor lokale voedselproductie	13
2.2	Ons eigen voedsel telen	14
2.3	Voedselproductie in onbalans	15
2.4	Netwerkstad Twente & Regio Twente	16
2.5	Onze internationale voedselprint	17
3	VIJF BELEIDSTHEMA'S	19
3.1	Dynamische stadsranden	21
3.2	Stedelijke pauzelandenschappen	23
3.3	Gezondheid en zorg	25
3.4	Dynamisch woon-werkgebied	27
3.5	Lokaal werk en werkgelegenheid	29
4	VERVOLGSTAPPEN	31
4.1	Ambassadeurs	31
4.2	Tetem Kunstruimte	32
	BRONNEN	33

1

INTRODUCTIE STADSLANDBOUW

1.1 Wat is stadslandbouw

Stadslandbouw bevindt zich momenteel in een grote maatschappelijke belangstelling. Maar wat is het nu precies? Stadslandbouw omschrijven wij als het voortbrengen, verwerken en vermarkten van voedsel en daaraan gerelateerde producten in en om de stad^(1. Veen et al., 2012). Een duidelijk onderscheid met gangbare vormen van voedselproductie is dat stadslandbouw integraal onderdeel uitmaakt van de stedelijke economie en haar sociale en ecologische systeem.

Verbindingen met de stad

Stadslandbouw wordt veelal geassocieerd met stedelingen die in hun directe omgeving groente en fruit verbouwen. Onderbelicht blijft dat het pallet van verschijningsvormen van stadslandbouw veel groter is. Stadslandbouw is multifunctioneel en (beleids-)sector overstijgend^(2. Veen & Mul, 2010). Het gaat om voedselproductie maar ook om bijvoorbeeld sociale cohesie en participatie, zorg, educatie, korte ketens, leefbaarheid en kringlopen. De schaal, omvang, vorm en intensiteit van de landbouwproductie is niet bepalend en onderscheidend. Dat is juist het zoeken en aangaan van verbindingen met de stad.

Verbroken relatie stad en land

In hoofdstuk 2 wordt een eerste indruk gegeven van wat het huidige Netwerkstad potentieel aan voedsel te bieden heeft. Is er nog een relatie tussen lokale productie en consumptie of is deze zoek geraakt? Om deze vraag te beantwoorden is gerekend aan de huidige vraag en aanbod van voedsel binnen het grondgebied van de vijf gemeenten van Netwerkstad Twente.

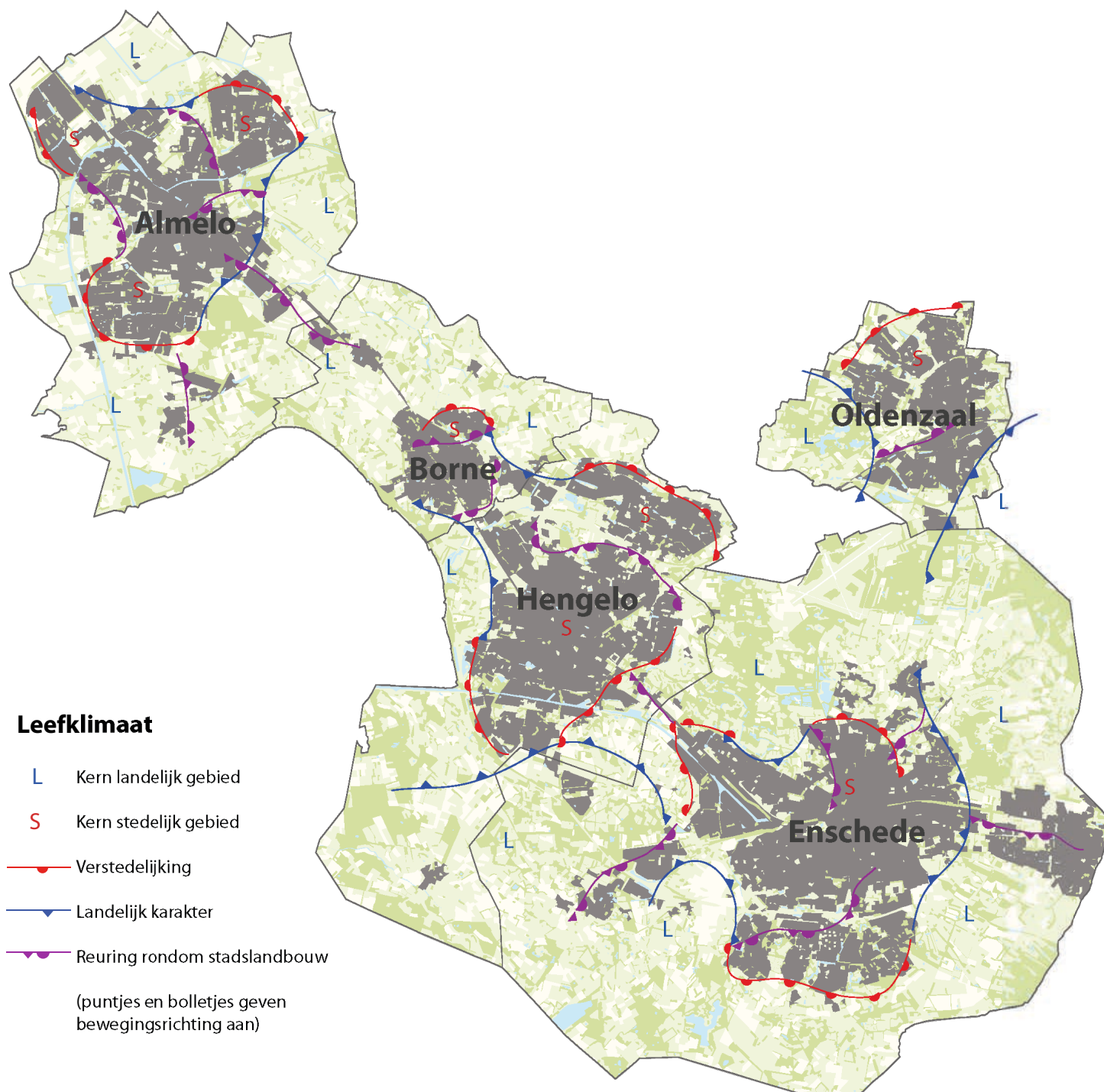
Afbeelding 1. verbroken relatie stad en land

Voedselproductie als middel

Stadslandbouw is meer dan alleen landbouw. Buurtmoestuinen, volks- en schooltuinen zijn stadslandbouw maar ook ondernemingen in de stad(-srand) die rond voedselproductie nieuwe markten aanboren als agrarische kinderopvang, educatie of energieproductie voor een nabijgelegen woonwijk. Hoewel de voedselproductie centraal staat bij stadslandbouw is dat dus zeker niet de enige waarde. De meerwaarde ligt in de directe verbinding die stadslandbouw legt tussen voedsel(-productie) en haar omgeving: het stedelijk gebied.

1.2 Stadslandbouw een kans voor Netwerkstad Twente

Stadslandbouw biedt Netwerkstad Twente (Almelo, Borne, Enschede, Hengelo en Oldenzaal) in potentie veel: verse en lokale producten, flexibel gebruik bouwgrond, ruimte voor actieve burgers, bijdrage aan lokale gezondheid, behoud van een aantrekkelijk landschap in en om de stad, lokale werkgelegenheid, diverse vormen van recreatie en potentiële diensten als zorg, opvang en wellness. De vijf steden van Twente bieden volop ruimte aan regionaal georiënteerde (stads-) landbouw^(3. Regio Twente, 2011). Met 365.000 inwoners is er een flinke markt voor lokale producten en diensten.

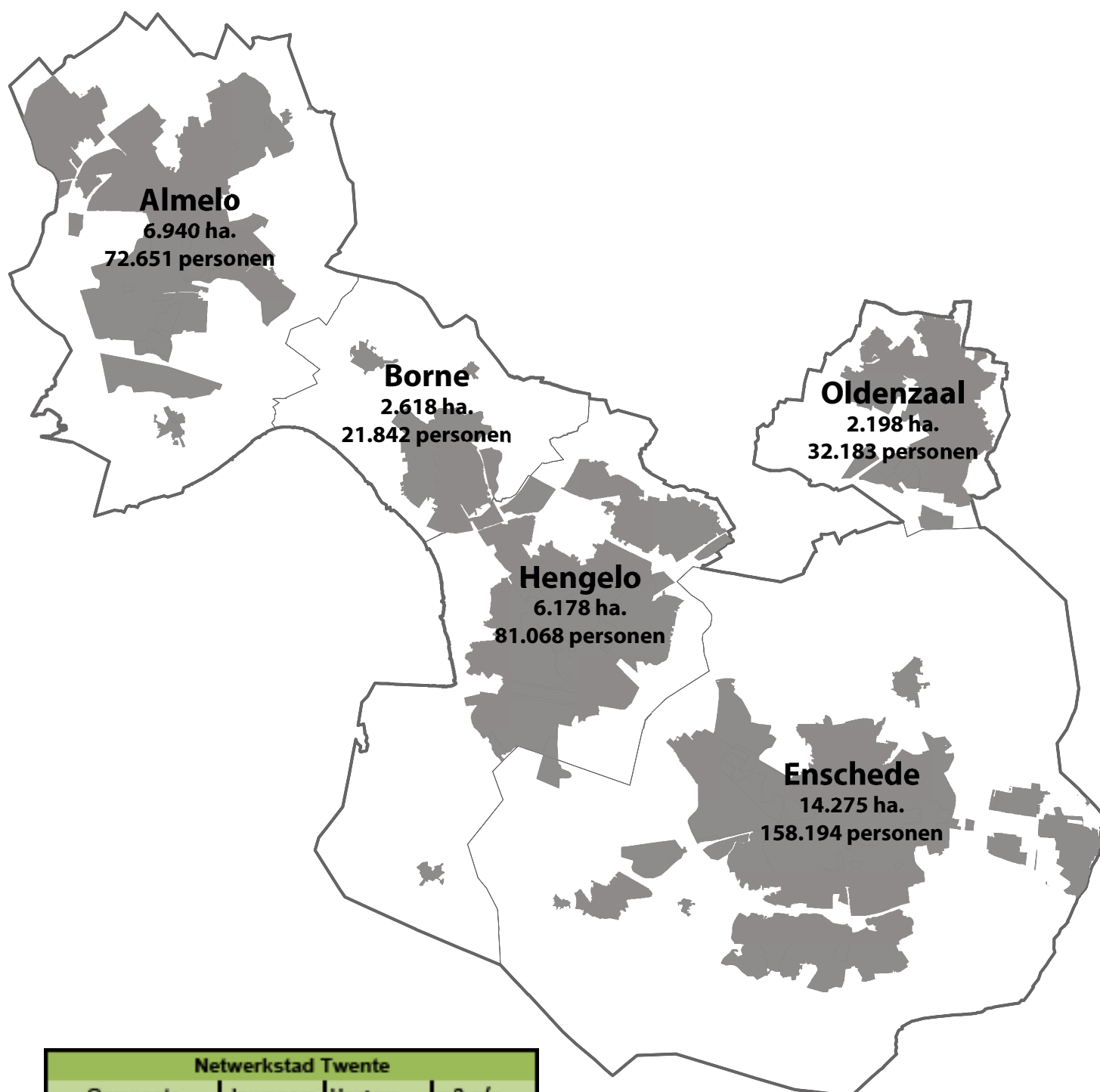
Afbeelding 2. Verbeelding 'leefklimaat' in Netwerkstad Twente. Op het raakvlak tussen stad en land ontstaan kansen voor stadslandbouw

Landgoed en landbouw

Het landelijke Twente met haar kleinschalige landschap en de vele landgoederen met hun positieve imago plaatsen de landbouw rondom netwerkstad in een karakteristiek en aantrekkelijk landschap. Regionaal geproduceerd voedsel kan hier naadloos verbonden worden met de kwaliteit van dit landschap. Regionaal voedsel biedt immers nieuwe kansen voor agrarische ondernemers (in de stadsrand) en draagt zo ook indirect bij aan een vitaal en aantrekkelijk landschap. Door het landgoedkarakter aan stadslandbouwproducten te koppelen wordt het positieve imago van de landgoederen meer met de stad verbonden.

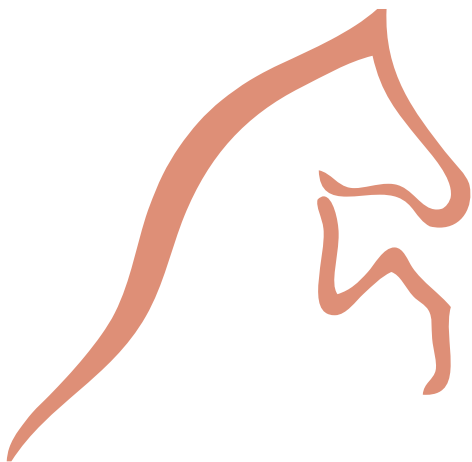
Verbetering imago en leefklimaat

Ook in de stad, de stadsrand en de verbinding tussen de steden liggen volop kansen voor de ontwikkeling van stadslandbouw. Meer focus op gezond eten is een mooie uitdaging voor een stedelijk gebied dat als relatief ongezond bekend staat. Het aandeel inwoners met overgewicht en ongezonde leefstijl ligt boven het Nederlands gemiddelde terwijl de levensverwachting onder het landelijk gemiddelde ligt^(4. TGV, 2012). Stadslandbouw draagt ook bij aan het versterken van sociale cohesie, lokale initiatieven en maatschappelijke participatie in de stad^(2. Veen & Mul, 2010). Het regionaal bekende noaberschap kan via stadslandbouw een plek in de stad krijgen ^(5. Provincie Overijssel, 2013). Door lokale initiatieven van stadslandbouw te stimuleren zou groenbeheer en -onderhoud van wijken en buurten meer in handen van actieve burgers kunnen komen. Participatie drukt de beheerskosten en draagt tegelijkertijd bij aan gemeenschapszin en actief burgerschap, - Noaberschap 2.0 -.

Netwerkstad Twente			
Gemeente	Inwoners	Hectare	m2 p/p
Almelo	72.651	6.940	955
Borne	21.842	2.618	1199
Enschede	158.194	14.275	902
Hengelo	81.068	6.175	762
Oldenzaal	32.183	2.198	683
Totaal:	385.938	32.208	880

Afbeelding 3. Inwoners en oppervlakte gemeenten Netwerkstad Twente

2

DE VOEDSELAFDruk

2.1 Kengetallen voor lokale voedselproductie

Stedelijke foodprint

Op de website van Stedelijke foodprint kan een schatting worden gemaakt van hoeveel hectaren nodig zijn om een bepaald aantal mensen te voeden. Deze tool werkt ook andersom: er kan berekend worden hoeveel mensen zijn te voeden met een specifiek areaal landbouw. De tool is ontwikkeld voor de Nederlandse situatie. Er wordt bijvoorbeeld gerekend met een Nederlands gemiddeld dieet en met Nederlandse gemiddelde opbrengsten. De tool is dus vooral toepasbaar op een Nederlandse situatie.

De tool:

- Gaat uit van dieet van gemiddelde Nederlander op jaarbasis;
- Berekent niet het volledige dieet (alleen de consumptie van groente, fruit, vlees, melk, eieren, aardappelen, brood en suiker);
- Rekent ook niet producten die uit vele ingredienten zijn opgebouwd zoals diepvries maaltijden. Het rekent wel met producten als kaas en boter die te herleiden zijn tot één ingredient (in dit voorbeeld melk);
- Rekent met modelgewassen (zo staat appel model voor fruitgewassen);
- Gaat uit van gemiddelde productiecijfers uit gangbare landbouw;
- Neemt veevoer (ten dele) mee in de berekeningen.

De tool is een product van het Stedennetwerk Stadslandbouw^{(www.stedennetwerkstadslandbouw.nl)}. De tool is een sterk vereenvoudigde weergave van de werkelijkheid. De uitkomsten zijn dan ook een benadering van de realiteit. Meer informatie is terug te vinden op de site van de tool: www.stedelijkefoodprint.nl.

Aantal inwoners

Netwerkstad Twente bestaat uit vijf gemeenten met een gezamenlijk inwoneraantal van circa 365.000 personen. Hiernaast Afbeelding 3 geeft de verdeling van het aantal inwoners per gemeente weer. In dezelfde afbeelding is ook het totaal oppervlak van elke gemeente weergegeven en het gemiddelde aantal vierkante meters per inwoner.

2.2 Ons eigen voedsel telen

Onderstaande afbeelding toont het huidige landgebruik in Netwerkstad Twente. Er wordt 42 procent gebruikt voor bebouwing en infrastructuur, 43 procent voor voedselproductie en 15 procent is natuur. Om voor 365.000 mensen voedsel te produceren is er echter meer landbouwgrond nodig. In plaats van 43 procent is hiervoor 64 procent van de oppervlakte van Netwerkstad Twente voor nodig. Wil je de huidige functies zoals bebouwing, infrastructuur en natuur behouden dan is Netwerkstad 21 procent te klein om de eigen voedselproductie een plek te geven. Dit zou je binnen de grenzen van Netwerkstad op kunnen lossen door meer voedsel te telen in de stad, en door bijvoorbeeld de natuur in Netwerkstad om te zetten in landbouwgronden. Ook kan je als inwoners van Netwerkstad ervoor kiezen de samenstelling van het voedselmandje aan te passen. Voor de productie van dierlijke producten is ongeveer tweeëneenhalf meer ruimte nodig dan voor de plantaardige productie. Minder dierlijke producten eten zorgt ervoor dat je minder ruimte nodig hebt voor je voedselproductie.

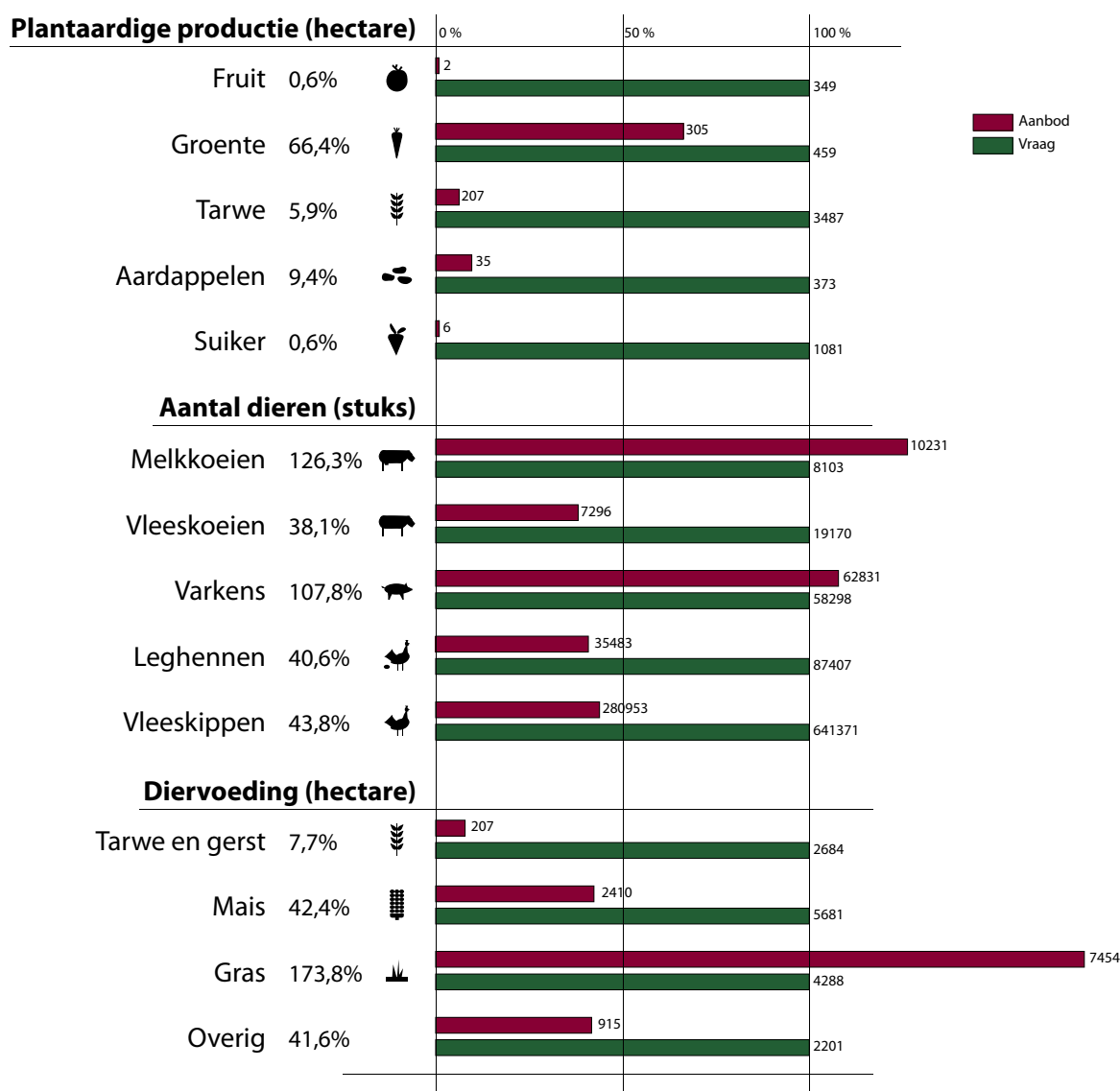

Afbeelding 4. Vraag naar voedsel op basis van inwoneraantal versus aanbod van landbouwgrond in netwerkstad Twente. Er is 21% meer landbouwgrond nodig om Netwerkstad te voeden.

2.3 Voedselproductie in onbalans

De vraag naar en de daadwerkelijke productie van de verschillende producten die direct of indirect in onze 'boodschappenmand' zitten wordt hieronder afgebeeld ^(13. CBS landbouwelling 2011). Een tiental productgroepen staat hierin centraal. Deze zijn onder te verdelen in drie categorieën: Planten, dieren en diervoeding. Hieruit blijkt duidelijk dat vraag en aanbod niet in balans zijn. Netwerkstad Twente is voor drie productgroepen voldoende zelfvoorzienend. Het gaat hier om de zuivelproducten (aantal melkkoeien), het varkensvlees (aantal varkens) en de hoeveelheid grasland als voeding voor het rundvee.

Er zijn ook een aantal productgroepen waarvoor minder dan tien procent van de daadwerkelijke behoefte in Netwerkstad Twente zelf geproduceerd wordt. Fruit en suiker zijn hierin uitschieters met nog geen één procent. Ook voor tarwe (voor brood), veevoeding en aardappelen wordt nog geen tiende van de daadwerkelijke consumptie geproduceerd.

Afbeelding 5. Tabel voedselproductie binnen Netwerkstad Twente

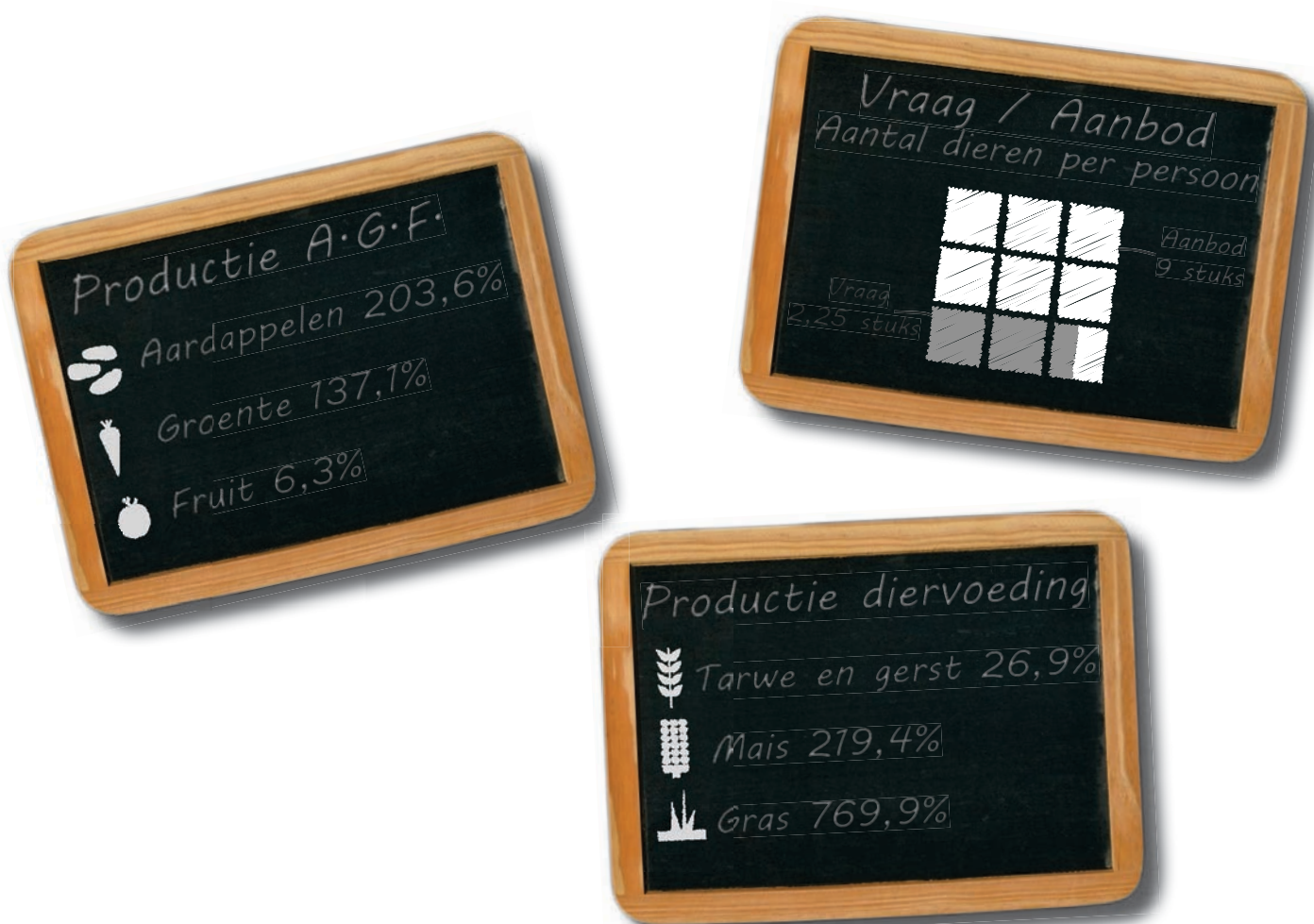
2.4 Netwerkstad Twente & Regio Twente

Netwerkstadgemeenten te weinig grondgebied

Zoals uit de vorige twee paragrafen blijkt is het grondgebied van Netwerkstad Twente niet toereikend voor de productie van voldoende voedsel voor haar eigen inwoners. Om alsnog voldoende te produceren wordt gekeken naar oplossingen buiten de vastgestelde kaders.

Regio Twente voldoende oppervlak

Een mogelijkheid is het betrekken van de gehele regio Twente. Wanneer we naar de Foodprint kijken voor de gehele regio Twente is er een groot verschil met alleen Netwerkstad Twente. De omliggende gemeenten hebben een duidelijk agrarisch karakter waar agrariërs veel voedsel produceren. In veel productgroepen wordt er meer geproduceerd dan dat er in de regio Twente geconsumeerd wordt. Zo is er bijvoorbeeld ruim zeven keer zoveel zuivelproductie dan zuivelconsumptie. Voor een aantal productgroepen is er zelfs als je naar de gehele regio kijkt een tekort. Dit is het geval voor fruit (6%), tarwe voor menselijk consumptie (21%) en tarwe voor veevoeding (27%). Hieronder zijn enkele cijfers gegeven van vraag en aanbod binnen Regio Twente. Hieruit blijkt nog sterker dan bij de cijfers van Netwerkstad Twente dat er geen koppeling is tussen de regionale vraag en aanbod.

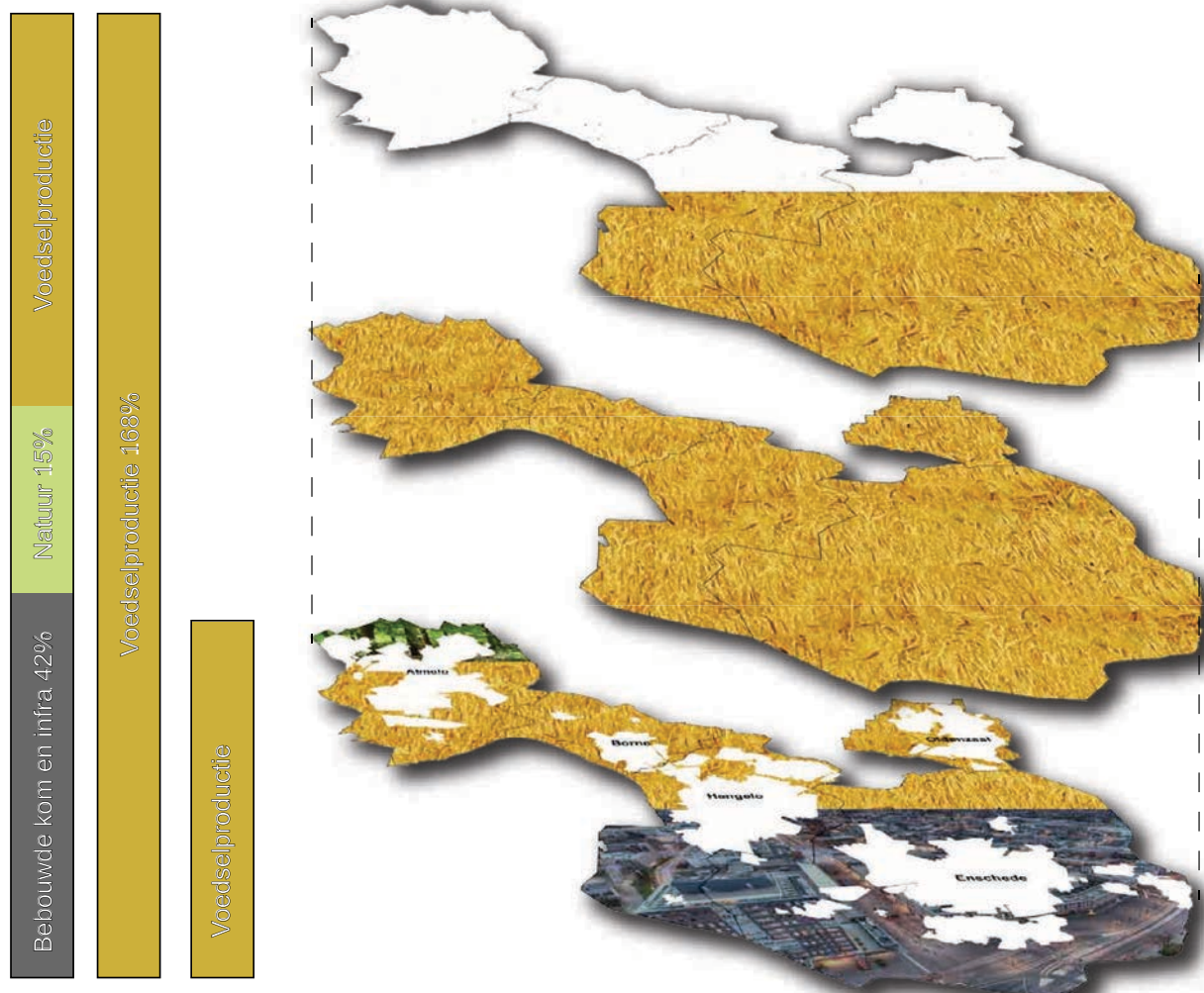
Afbeelding 6. Enkele cijfers van de voedselproductie in Regio Twente

2.5 Onze internationale voedselprint

In bovenstaande paragrafen is gerekend met dat deel van ons voedselmandje dat in Nederland geproduceerd wordt en kan worden. Er zijn echter producten die we hier in Nederland niet kunnen produceren, bijvoorbeeld koffie of thee. Ook komt er vanuit het buitenland veel veevoeding dat we door ons klimaat niet in Nederland kunnen produceren.

Wanneer je de producten vanuit het buitenland wel mee wilt nemen heb je een andere rekenmethode nodig dan deze online tool biedt. In dit voorbeeld gebruiken we de richtlijn van het Planbureau voor de Leefomgeving^(12. Van Oorschot et al, 2012) die uitgaat van vier personen per hectare. Omdat de productieniveaus in het buitenland vaak lager zijn dan in Nederland hebben we correctie uitgevoerd voor de buitenlandse hectares van 100 procent. We gaan er dus vanuit dat de productie in Nederland dubbel zo groot zou zijn.

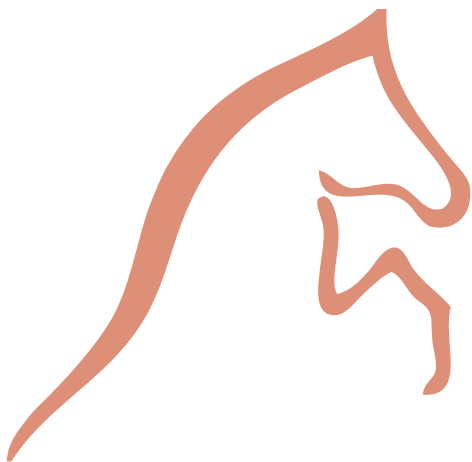
Wanneer je dus al je voedsel in Netwerkstad Twente wil produceren heb je ruim anderhalve keer (168%) de oppervlakte van Netwerkstad Twente nodig. Natuurlijk is er dan ook nog ruimte nodig voor bebouwing, infrastructuur (42%) maar ook om te kunnen genieten van de natuur en om te recreëren (15%). In totaal heb je dus 225 % van de oppervlakte van netwerkstad Twente nodig zoals onderstaande afbeelding (7) laat zien.

Afbeelding 7. Verbeeldingvraag naar oppervlak landbouwgrond bij volledige lokale voedselproductie

Afbeelding 8. Impressie enkele beleidsdocumenten

3

VIJF BELEIDSTHEMA'S

Er liggen kansen voor stadslandbouw in Netwerkstad Twente. Maar hoe zou stadslandbouw er hier uit kunnen zien? Ieder stadslandbouw initiatief is uniek door de verbondenheid haar fysieke en maatschappelijke omgeving. Het is dus niet zomaar over te plaatsen naar een andere locatie. Om toch een beeld te geven welke mogelijkheden er liggen laten we in dit hoofdstuk een aantal praktijkvoorbeelden zien.

Vanuit vijf beleidsthema's laten we vormen van stadslandbouw zien die ook in de toekomstige Netwerkstad passen. De vijf zijn ontleend aan actuele beleidsthema's in netwerkstad^(3. Regio Twente, 2011; 4. TGV, 2012; 6. Ontwikkelagenda Twente, 2013). Het gaat om de beleidsthema's die een relatie (kunnen) hebben met stadslandbouw.

Dynamisch ankerpunt in het groen, Philips Fruittuin

Eindhoven,

Philips Fruittuin, oorspronkelijk onderdeel van Philips, is een commercieel fruitbedrijf van Carlos en Anneke Faes aan de rand van Eindhoven. Het bedrijf trekt vele duizenden bezoekers met haar landwinkel, pannenkoekrestaurant en boomgaard. Op het bedrijf worden daarnaast jaarlijks vele activiteiten georganiseerd. Het ligt midden in een groene corridor die Eindhoven met natuurgebied Het Groene Woud verbindt. De ligging, het bedrijfstype (fruit) en haar diensten maken het bedrijf tot een dynamisch ankerpunt net buiten de stad.

www.philipsfruityuin.nl

Voor en door bewoners, Oosterwold

Tussen Almere en Zeewolde

www.almere20.almere.nl

Een dynamische stadsrand kan met de (toekomstige) bewoners worden gecreëerd. Almere Oosterwold is hiervan een voorbeeld. Hier wordt ruim vierduizend hectare agrarisch polderland tussen Almere en Zeewolde langzaam getransformeerd naar een mix-zone van wonen, bedrijvigheid, natuur en stadslandbouw. De transformatie wordt niet vooraf bedacht maar ontstaat samen met de toekomstige bewoners. Mensen maken de stad volgens Almere. Almere en Zeewolde bepalen de spelregels, de toekomstige bewoners geven invulling. Een van de spelregels is dat minimaal 50% van het gebied landbouw blijft, maar wel landbouw gericht op de stad.

Verbreiding landbouw op landgoed Twickel

Delden

Bestaande landgoederen, zoals landgoed Twickel in Delden kunnen een rol vervullen in het versterken van de dynamische stadsrand. Landgoed Twickel wil het karakteristieke landschap van Twente behouden. Het stimuleert haar pachters de agrarische tak te verbreden met kaasmaken of Bed en Breakfast en juist niet te kiezen voor schaalvergroting van de agrarische tak^(8. Kamerbeek, 2012).

www.aparthoteldelden.nl

3.1 Dynamische stadsranden

Stadsranden zijn meer dan het rafelrandje tussen stedelijk gebied en platteland. Ze dragen als bufferzone bij aan de ruimtelijke kwaliteit van het stedelijke gebied en verminderen de druk op het landelijk gebied. Stadslandbouw past goed in de stadsrand. Het brengt dynamiek om de hoek. Het draagt bij aan aantrekkelijke stadsranden door het bieden van lokale dagrecreatie op fietsafstand. Het vormt een ankerpunt in het landschap en zorgt voor dynamiek of juist rust. De stadsrand biedt ruimte aan ondernemers die landbouw en diensten verbinden aan de stad.

Voorbeelden:

1. Hengelo, Landgoed Twickel (<http://www.twickel.nl/>)
2. Woudrichem, Landgoed Hoeve Kraaiveld, (www.landgoedkraaiveld.nl)
3. Eindhoven, Philips fruittuin, (<http://www.philipsfruittuin.nl/>)
4. Almere-Zeewolde, Almere Oosterwold, (<http://almere20.almere.nl/gebiedsontwikkeling/oosterwold/>)

Nieuw landgoed schept ruimte, Hoeve Kraaiveld

Woudrichem

Het kan een goede stap zijn om met ondernemers, in samenwerking met de steden, de stedelijke oriëntatie van de landbouw verder uit te werken. Producten en diensten die passen in het landschap rond de steden bieden nieuwe kansen. Agrarische bedrijven kunnen bijvoorbeeld zelf een landgoed ontwikkelen. De opzet van een nieuw landgoed kan kapitaal vrij maken voor een agrarisch ondernemer om een multifunctionele tak op te zetten of te versterken. Vaak is het provinciaal geregeld welke ruimte een ondernemer krijgt bij de opzet van een landgoed. Hoeve Kraaiveld in Woudrichem is een voorbeeld van een nieuw landgoed. Het vijftig hectare grote bedrijf heeft een agrarische tak, natuur, zorg en een woonfunctie^(9. Van Boxtel, 2010)).

www.landgoedkraaiveld.nl

Bloemen en vergeten groenten op bedrijventerrein Sterckwijck

Beugen

In Beugen (Noord Brabant) wordt bedrijventerrein Sterckwijck tijdelijk verpacht aan de Agrarische Natuurvereniging (ANV) Groen Boxmeer. De ANV maakt er een gebied van waar tarwe en vergeten gewassen worden verbouwd en waar wilde bloemen groeien. De ANV zoekt nadrukkelijk verbinding met de aanliggende woonwijk doordat de bloemen geplukt mogen worden. Bovendien is het idee om de tarwe te verwerken tot pannenkoekenmeel. Deze verbinding wordt nog versterkt doordat de voorheen braakliggende gronden bij veel omwonenden een doorn in het oog waren. Het idee van Groen Boxmeer wordt omarmd door boerenorganisatie ZLTO en de gemeente Boxmeer.

www.gelderlander.nl

Burgerinitiatieven op gemeentegrond in Boschveld

Den Bosch

Sinds een klein jaar bevindt zich in de wijk Boschveld in Den Bosch op het gemeentelijk terrein van de voormalige afvalstoffendienst een buurtmoestuin. Het terrein is voor zeker vijf jaar beschikbaar gesteld door de gemeente, met een opzegtermijn van zes maanden. De gemeente saneerde de grond en vroeg bewoners met een tijdelijke inrichting te komen. Een brainstorm-sessie leidde tot een top 5: een buurtmoestuin, speelveld, crossbaan, honden-uitlaatveld en

www.natuursuper.nu

graffiti-muur. Deze zijn of worden allemaal gerealiseerd. Ongeveer veertig mensen komen nu tuinieren. Zij betalen geen huur. Dergelijke ongebruikte, vergeten, publieke ruimtes zijn er volop in steden. Dit bracht Utrecht op het idee om ze in kaart te brengen en ze via deze weg beschikbaar te stellen aan niet commercieel stadslandbouw. Alle terreinen zijn openbaar en blijven dat ook. Ook Amsterdam en Haarlem hebben vergelijkbare kaarten. De afspraken die de gemeenten maken met de gebruikers over tijdelijkheid, type gebruik en vergoeding verschillen.

3.2 Stedelijke pauslandschappen

De stagnatie van de stedelijke ontwikkeling in Nederland sinds 2008 als gevolg van de economische situatie biedt stadslandbouw volop kansen. Projectontwikkelaars en gemeenten hebben gronden aangekocht voor bijvoorbeeld stadsuitbreiding en bedrijventerreinen. Voor veel van deze gronden is de (eind)bestemming vooruit geschoven. Dit leidt tot veel grond in en rond de stad waar tijdelijk niets mee gebeurt, een kans voor stadslandbouw! Burgers en stadsboeren kunnen de tijdelijk functieloze grond benutten om gewassen te telen. In de stad gaat het vaak om kleinere arealen, waar omwonenden bijvoorbeeld initiatieven voor gemeenschappelijke moestuinen starten. Aan de stadsrand kan het om grotere arealen gaan die een ondernemer kan benutten voor landbouw in verbinding met de stad. Dit kunnen producten voor directe consumptie zijn maar ook voor verwerking door lokale bedrijven. Voorbeelden zijn biomassa voor energie, gerst voor bier of vlas voor linnen. Voor projectontwikkelaars en gemeentelijke grondbedrijven is deze vorm van beheer een kans om verloedering tegen te gaan, een vergoeding voor de gronden te krijgen en een positieve impuls aan de ontwikkeling van het gebied te geven⁽⁷⁾.
De Jong et al, 2013). Wat kan met tijdelijk beschikbare grond kan ook met leegstaande gebouwen.

Voorbeelden:

1. Den Bosch, Buurttuin Boschveld, (<http://densch.transitiontowns.nl/archief/2831>)
2. Rotterdam, Uit je eigenstad, (<http://www.uitjeeigenstad.nl/>)
3. Almere, De stadsboerderij van Almere <http://www.stadsboerderijalmere.nl/>
4. Utrecht, Stadslandbouwkaart (<http://www.utrecht.nl/smartsite.dws?id=370224>)
5. Boxmeer, Agrarische Natuurvereniging (ANV) Groen Boxmeer (<http://www.gelderlander.nl/regio/maasland/bloemen-en-tarwe-op-bedrijventerrein-sterckwijk-in-beugen-1.3766879>)

Teelt, verwerking en verkoop Uit je eigen stad

Rotterdam

Tijdelijk beschikbare gronden kunnen commerciële bedrijven een kans bieden. UitJeEigenStad is een jong agrarisch bedrijf in het Rotterdamse havengebied (Nieuw Mathenesse) dicht tegen Delfshaven. Ze pachten op tijdelijke basis grond en gebouwen van de gemeente via woningbouwcorporatie Havensteder. Het is de bedoeling dat hier op termijn huizen komen. Teelt, verwerking en verkoop vinden op één locatie plaats. Glastuinbouw, buitenteelt, dierhouderij (kippen en vis) wordt gecombineerd met een restaurant, winkel en ruimte voor vergaderingen en evenementen. Het bedrijf kan de locatie minimaal tien jaar gebruiken. Een vergelijkbare werkwijze heeft de gemeente Almere met de Stadsboerderij van Almere. Ook deze pacht tijdelijk beschikbare grond van Almere en verbouwt er haar gewassen op of laat er haar vleeskoeien weiden.

www.rotterdam.info

Verse groenten voor de voedselbank, De Voedseltuin

Rotterdam

De Voedseltuin is een project waarbij langdurig werkelozen voedsel produceren voor de Voedselbank in Rotterdam. Hiervoor maken ze gebruik van een één hectare groot terrein op een her te ontwikkelen oud haventerrein. Een vergelijkbaar initiatief ontstond uit een recente samenwerking tussen woningbouwcorporatie Beter Wonen, de Voedselbank Almelo, AOC Oost en enkele andere partijen. Gebrek aan verse groenten en fruit in haar pakket bracht de voedselbank tot deze stap. De Voedselbank gaat aan haar klanten vragen of zij mee willen werken in de moestuin. Een positief bijeffect is dat zo de sociale contacten toenemen en het gevoel van eigenwaarde vergroot. De tuin in Almelo is in 2013 van start gegaan.

www.werkplaatsbuitenland.nl

School en fabriekstuinen

Van Amsterdam via Hengelo naar Leeuwarden

Kennis van ons eten en voedsel verbouwen past goed bij het onderwijs. Schooltuintjes zijn geen onbekend begrip meer. Amsterdam heeft hierin al een lange traditie. Hengelo heeft hierin ook een lange traditie die vergelijkbaar is met schooltuinen. Voor arbeiderskinderen lieten textielbaronnen begin 20^e eeuw in Hengelo werktuinen naast de fabriek aanleggen, zodat er thuis wat vers groen op de plank kwam^(14.NRC Boeken, 2004). Wanneer de scholen tijd en ruimte ontberen kunnen ze ook een alliantie aangaan met het groene onderwijs. Een voorbeeld in Leeuwarden laat zien welke kansen dit biedt. Hier geven studenten van AOC Nordwin les over voedsel en bewegen aan leerlingen van basisscholen. Voor beide is dit uitdagend en leerzaam.

www.noord.amsterdam.nl

3.3 Gezondheid en zorg

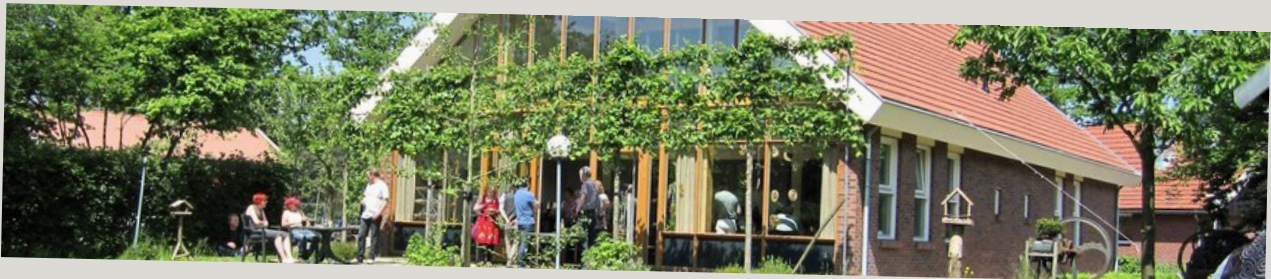
Stadslandbouw verbindt via voedsel stad en stedeling. Het geproduceerde voedsel wordt meestal direct (of via een tussenhandelaar) aan de stedeling verkocht, of zelfs door de stedeling zelf verbouwd. Door voedsel in de stad te produceren, kunnen mensen hun voedsel zelf zien groeien, weet men wat gezond is en wat niet en is er vaak een directe relatie met de producent en is vers voedsel altijd dichtbij^(1. Veen et al., 2012). Deze nieuwe verbondenheid kan bijdragen aan een gezonder gedrag. De teelt van voedsel in buurten draagt ook bij aan een verbetering van de fysieke en sociale omgeving. Een Maatschappelijke Kosten en Baten analyse (MKBA) van de Voedseltuin in Rotterdam laat zien dat de maatschappelijke baten van stadslandbouw liggen in verbeterde gezondheid en leefbaarheid^(10Kirchholtes et al, 2013).

Voorbeelden:

1. Enschede, Zorgboerderij de Viermarken, Enschede (<http://www.viermarken.nl/>)
2. Leeuwarden, Buorkje op' e Skoalle, <http://stadslandbouw.weebly.com/>
3. Rotterdam, De Voedseltuin, (<http://www.voedseltuin.com/site/>)
4. Almelo, Voedselbank (<http://www.beterwonen.nl/Pages/moestuinvvoedselbank>)

Zorglandbouw Viermarken

Enschede

www.viermarken.nl

Zorglandbouw is met bijna 1.100 bedrijven in 2011 één van de grotere sectoren in de multifunctionele landbouw^(11 Multifunctionele landbouw, 2012). Er is al veel onderzoek gedaan naar de voordelen van het werken in het groen voor mensen met een zorgvraag^(1. Veen et al., 2012; 12. Van Oorschot et al., 2012). Een zorgboerderij kan zorg bieden aan verschillende typen zorgvragers, zoals ouderen, mensen met een verstandelijke beperking, mensen met een burn-out, of ex-verslaafden. Financiering geschiet via AWBZ (of straks WMO), of via contracten met instellingen, jeugdzorg, reclassering etc. Zorgboerderijen liggen vaak in de stadsrand of in het buitengebied rondom de stad. Korte afstand beperkt de reistijd voor de cliënt. Zorgboerderij Viermarken in Enschede is een voorbeeld van een zorgbedrijf in de stadsrand. De Viermarken komt voort uit een samenwerking tussen de GGZ, de gehandicaptenzorg en de gemeente Enschede. De boerderij omvat circa 17,5 hectare landbouwgrond, grotendeels grasland en daarnaast enkele hectares akkerbouw en circa één hectare tuinbouw. Het bedrijf verkoopt haar producten in de bedrijfswinkel. De zorginkomsten zijn een wezenlijk onderdeel van de bedrijfsvoering.

Gezamenlijk idee voor openbaar groen

Enschede en Groningen

De renovatie van de wijk Stroinkslanden in Enschede biedt ruimte aan stadslandbouw. De ruime groene opzet van de wijk zou deels ingevuld kunnen worden met eetbaar groen en buurttuinen. Dat de gemeente hierin een stimulerende rol kan vervullen laat Groningen zien. De gemeente Groningen en de Natuur- en Milieufederatie Groningen startten het initiatief Eetbare Stad. Met Eetbare Stad is het voor buurtbewoners mogelijk om in overleg met de gemeente een gezamenlijke moes-, fruit- of kruidentuin aan te leggen in het openbaar groen. De bewoners moeten zelf met een gemeenschappelijk plan komen. Samen met Eetbare stad wordt het dan con-

www.nmfgroningen.nl

creet uitgewerkt. Inmiddels zijn er ruim vijftig Eetbare Stad initiatieven in de stad Groningen.

Multifunctioneel grond en gebouwgebruik

Utrecht en, Amsterdam

Stadslandbouw hoeft zich niet te beperken tot de begane grond. Kantoor- en daktuinen dragen bij aan een gezonde werk- en woonomgeving. De Daktuin is een project dat in het Utrechtse Science Park mensen bijeen wil brengen en inspireren op het gebied van duurzaamheid en innovatie. Op het dak van het voormalige V&D kantoor langs de A10 in Amsterdam is in 2012 een daktuin met een oppervlakte van 3.000 m² geopend. Op het dak worden groente en fruit verbouwd voor de bedrijfsrestaurants in het pand. Achterliggend idee is dat medewerkers van verschillende bedrijven elkaar tegenkomen in hun aangrenzende tuintjes^(1. Veen et al., 2012). Het is ook mogelijk om vergaderplaatsen op het dak te huren.

www.dedaktuinutrecht.nl

3.4 Dynamisch woon-werkgebied

Stadslandbouw kan worden ingezet om de groene stedelijke ruimte te onderhouden of in beheer te nemen^(1. Veen et al., 2012). Verloedering van de niet-gebruikte gronden wordt tegengegaan en het biedt volop kansen om de buurt te laten participeren. Deze niet-gebruikte gronden kunnen publiek (parkjes, veldjes) maar ook particulier zijn (bouwgrond of tuinen). Participatie drukt de beheerskosten, maakt de omgeving aantrekkelijker en draagt tegelijkertijd bij aan gemeenschapszin. Noaberschap in de stad! Niet alle ruimte is permanent beschikbaar. Goede afspraken tussen grondeigenaar en de gebruikers zijn belangrijk.

Voorbeelden:

1. Utrecht De Daktuin, Uithof (<http://www.dedaktuinutrecht.nl/>)
2. Groningen, Eetbare stad Groningen (<http://www.eetbarestadgroningen.nl/>)
3. Enschede, De wijk Stroinkslanden (<http://www.avontuurlijkstroinkslanden.nl/>)
4. Almere, Almeerse Weelde (<http://www.almeerseweelde.nl/>)
5. New York, Brooklyn Grange (www.brooklyngrangefarm.com)
6. Amsterdam, daktuin V&D (<http://bouwwereld.nl/project/daktuin-geeft-pand-meerwaarde/>)

Stadslandbouw bevordert biodiversiteit

Almere

Stadslandbouw kan bijdragen aan biodiversiteit in de stad. In tegenstelling tot wat vaak gedacht wordt hoeft een stedelijke omgeving niet te betekenen dat er weinig biodiversiteit voorkomt. Eetbaar groen hoeft ook niet altijd in tuintjes te staan. Almeerse weelde bracht in kaart welk eetbaar groen in de stad Almere aanwezig is. Ook voor bijen is de stad vaak van meer waarde dan het landelijk gebied vanwege de particuliere tuinen waar veel nectarhoudende bloemen bloeien die in het landelijk gebied geen plek meer kennen. Een idee dat hierop inspeelt zijn bijenlinten. Een Bijenlint is een aaneenschakeling van verschillende initiatieven ter bevordering van de overlevingskansen van de bij. Wat in Zutphen begon als een mooi, lokaal initiatief, is opgepakt door de Bijenstichting en is nu een landelijk fenomeen (www.bijenlint.nl).

www.landschapsbeheer.net

Werken bij stadsboerderij op landgoed de Kempphaan

Almere

Een sprekend voorbeeld van stadslandbouw is de Stadsboerderij van Almere. Een biologisch-dynamisch bedrijf met koeien, akkerbouw en groenteteelt op stadslandgoed de Kempphaan. Al sinds 1995 richt het bedrijf zich op de stad. Het bedrijf heeft samen met een natuur- en milieueducatie organisatie lesprogramma's ontwikkeld voor basis- en middelbare schoolleerlingen. Iedere zaterdag wordt op het bedrijf een boerenmarkt gehouden in samenwerking met lokale aanbieders. Ook wordt ruimte geboden aan zorgvragers en wordt energie geproduceerd via zonnepanelen. Het bedrijf stimuleert lokale werkgelegenheid door ruimte te bieden aan voedselgerelateerde activiteiten en ambachten (kookworkshops, catering en een bakkerij).

www.almerehouttv.nl

3.5 Lokaal werk en werkgelegenheid,

Het verbinden van stad en stedeling aan landbouw is een nieuwe uitdaging voor agrarisch ondernemerschap. Bedrijven in de stadsrand hebben volop kansen met hun producten en diensten de stedeling aan te trekken. Geitenbedrijf De Ridammerhoeve in het Amsterdamse bos beslaat slechts acht hectare maar ontvangt wel ruim 250.000 bezoekers per jaar ^(1. Veen et al., 2012). Het bedrijf bestaat uit een kaasmakerij, kinderboerderij, speeltuin en een educatie- en conferentieruimte. Er lopen ongeveer honderd melkgeiten en ander vee. De geitenmelk wordt in de kaaskelder verwerkt tot zuivelproducten en kaas. Deze zijn in de boerderijwinkel en op het terras te koop. Het bedrijf heeft ongeveer tien medewerkers.

Voorbeelden:

1. Almere, De Stadsboerderij (<http://www.stadsboerderijalmere.nl/>)
2. Amsterdam, Ridammerhoeve (<http://www.geitenboerderij.nl/>)
3. Nijmegen-Arnhem, Oregional, (<http://oregional.nl/>)

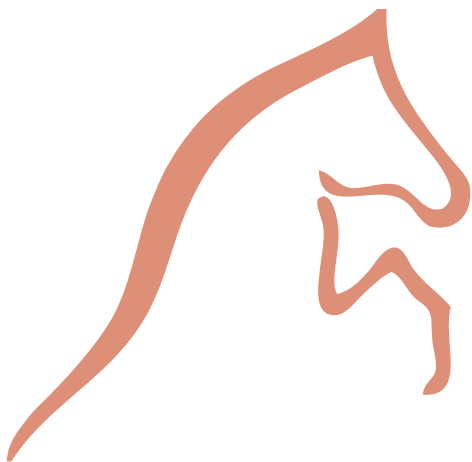
Lokaal netwerk benutten, Oregional

Arnhem - Nijmegen

Ondernemers werken samen om hun producten direct in de stad af te zetten, zonder tussenpartijen. Oregional is een dergelijk initiatief van boeren in de regio Arnhem - Nijmegen. De coöperatie verkoopt producten van circa twintig aangesloten leden, uit een straal van vijftig kilometer rondom Nijmegen, rechtstreeks aan afnemers binnen de regio. Afnemers zijn horeca en zorginstellingen, maar ook bedrijfscaterers en winkels ^(1. Veen et al., 2012). Ook in Twente worden stappen gezet naar een regionaal logistiek systeem voor distributie van streekproducten.

4

VERVOLGSTAPPEN

De voorgaande hoofdstukken laten zien dat er volop kansen liggen in Netwerkstad Twente voor allerlei vormen van stadslandbouw. Dit document is een eerste aanzet. Het doel is reuring te creëren rondom stadslandbouw in Netwerkstad. Om dit doel met de beschikbare middelen te realiseren is gekozen om de focus te leggen op één van de vijf thema's uit hoofdstuk 3: gezondheid en zorg.

4.1 Ambassadeurs

Reuring rond stadslandbouw gaat niet vanzelf. Een manier is om stadslandbouw op de agenda te krijgen van centrale spelers in Netwerkstad. Zij zullen de meerwaarde van stadslandbouw moeten erkennen en vervolgens gaan uitdragen. Wanneer ze de voordelen zien zullen zij het willen toepassen, het promoten en verspreiden. Deze centrale spelers kunnen uitgroeien tot de ambassadeurs stadslandbouw in Netwerkstad. Naast dat stadslandbouw een of meerdere problemen oplost of bijdraagt aan de oplossing, genereert het spin-off waar niet alleen burgers maar de hele stad baat bij heeft. Er wordt geadviseerd te zoeken naar een drietal ambassadeurs bij het thema gezondheid en zorg, in de volgende sectoren:

Sociale woningbouw

- Stadslandbouw kan helpen het leefklimaat van wijken te verbeteren, door bewonersparticipatie in het groen van de wijk, groenteteelt in buurttuinen en door een aantrekkelijke groene omgeving. Het versterkt zo betrokkenheid en sociale cohesie. Een goed leefklimaat verbetert het imago en brengt lagere kosten voor toezicht en onderhoud.

Scholen(gemeenschap)

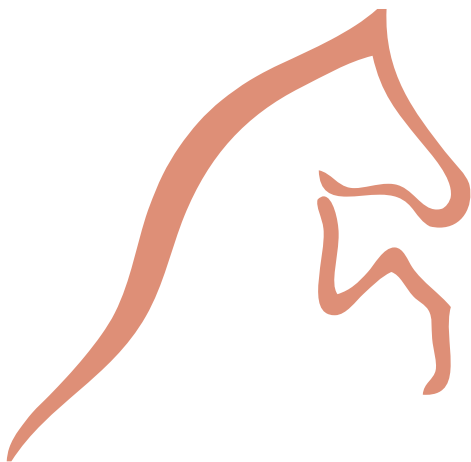
- Slechte eetgewoonten kunnen levenslang doorwerken. Het betrekken van leerlingen bij gezond en lekker eten is een grote uitdaging maar helpt om toekomstige gezondheidsproblemen te voorkomen. Schooltuinen en eten gerelateerde lessen zouden ook in Netwerkstad verder gestimuleerd kunnen worden;
- Scholen kunnen op kunstzinnige manier het thema breed onder de aandacht brengen.

Zorginstellingen (voor ouderen)

- Stadslandbouw biedt een grote diversiteit aan activiteiten voor een brede groep zorgvragers. Er liggen volop kansen om zorgvragers te betrekken en activeren in buurt- of wijktuinen of op gespecialiseerde bedrijven.

4.2 Tetem Kunstruimte

Een andere route om reuring te creëren en meer brede aandacht te geven aan stadslandbouw is via kunst activiteiten. Via een drietal kunstprojecten binnen Netwerkstad Twente wordt aandacht gegeven aan stadslandbouw. Er kunnen verschillende methodes worden gebruikt om kunst als instrument voor participatieve projecten in te zetten. TETEM kunstruimte werkt een programma uit gericht op bovenstaande sectoren.

BRONNEN

1. Veen, E.J., B., Breman en J.E. Jansma, 2012. Stadslandbouw. Een verkenning van groen en boer zijn in en om de stad. Wageningen UR, Lelystad november 2012. 42 pp.
2. Veen, E.J. en M. Mul, 2010. Stadslandbouw voorbeelden: Inspiratie door variatie. WUR PPO rapport 394., Lelystad, 45 pp.
3. Regio Twente, 2011. Stadsranden Netwerkstad Twente. Regio Twente, Enschede, augustus 2011. 105 pp.
4. TGV, 2012. Gezondheidsmonitor 2012. Twentse gezondheidsverkenning, GGD Twente, Enschede.
5. <http://www.overijssel.nl/overijssel/cijfers-kaarten/overijssels-feit/nieuwsbrief-ov-feit/overijssel-feit-2011/2011-09-naoberschap/>
6. Ontwikkelagenda Netwerkstad Twente, 2013. Ontwikkelagenda Netwerkstad Twente, deel 1: Ontwikkelingsperspectief 2040: vitaal en innovatief. Regio Twente netwerkstad, Provincie Overijssel. 30 pp.
7. Jong, de, D., J.W. van der Schans, E.J. Veen, A. Lassu en J.E. Jansma, 2013. Mogelijkheden voor het (tijdelijk) inzetten van grond voor stadslandbouw. Deskstudie voor het Stedennetwerk Stadslandbouw. BO programma Multifunctionele Landbouw (BO-12.06-003) en stedennetwerk stadslandbouw, Wageningen UR, PPO agv Lelystad. (in druk)
8. Kamerbeek, H., 2012. Waardevol Groen. Innovatie Netwerk, Rapportnummer: 12.2.289, Den Haag. 236 pp.
9. Boxtel, van, M., 2010. Alternatieve vormen van financiering; kansen voor het multifunctionele landbouwbedrijf voor niet-bancaire financieringsvormen. Multifunctionele landbouw, Wageningen UR, PPO agv Lelystad. 19 pp.
10. Abma, R, U. Kirchholtes, J.E. Jansma en M.P. Vijn, 2013. Maatschappelijke kosten-batenanalyse stadslandbouw. De cases Voedseltuin Rotterdam, De Nieuwe Warande en Hazennest Tilburg. Onderzoeksprogramma 'Landbouw in zijn maatschappelijk omgeving. Witteveen+Bos, Praktijkonderzoek Plant & Omgeving (PPO), Wageningen UR. 99 pp.
11. Multifunctionele landbouw, 2012. Multifunctionele landbouw in Nederland; meer dan boeren alleen. PPO Wageningen UR, Taskforce Multifunctionele landbouw en Roodbont Uitgeverij. Zutphen, 2012. 140 pp.
12. Oorschoot, van, M. T. Rood, E. Vixseboxse, H. Wilting en S. van der Esch. 2012, De Nederlandse voetafdruk op de wereld: hoe groot en hoe diep? Planbureau voor de Leefomgeving, Den Haag. 61 pp.
13. CBS, Landbouwtelling 2011
14. <http://nrcboeken.vorige.nrc.nl/recensie/wroeten-in-de-schooltuin.>